

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Ο ΚΕΥΝΕΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΡΑΚΑΤΟΥ

Ἡ φάση στὴν ὁποία βρίσκεται ἡ παγκόσμια οἰκονομία παρουσιάζει χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα τὴν διαφοροποιοῦν σημαντικὰ ἀπὸ ὁποιαδήποτε προηγούμενη. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀναφέρονται σὲ ὀρισμένες μακροοικονομικὲς ἐπιδόσεις, κυρίως στὶς ἀνεπτυγμένες χῶρες, ἀλλὰ καὶ στὴν ταυτόχρονη ἐμφάνιση προβλημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἐπίπεδο διαβιώσεως εὐρύτερων κατηγοριῶν τῶν πληθυσμῶν ὅλων τῶν χωρῶν καί, βέβαια, πολὺ περισσότερο ἐκείνων ποὺ ἔχουν χαμηλὸ ἐπίπεδο ἀναπτύξεως. Στὴν ἀρκετὰ πεπλεγμένη αὐτὴ κατάσταση, ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ διεθνῶς, ἰδίως κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία, δὲν φαίνεται νὰ μπορεῖ νὰ δώσει ἰκανοποιητικὴ ἐρμηνεία ἢ σύγχρονη οἰκονομικὴ θεωρία, παρὰ τὶς προσπάθειες ποὺ ἔχουν καταβληθεῖ ἀπὸ πλευρᾶς οἰκονομικῆς ἔρευνας. Ἡ ἀδυναμία τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἐντοπίζεται κυρίως στὴν περιορισμένη συμβολή της στὴ διαμόρφωση μιᾶς κατάλληλης στρατηγικῆς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν μειζόνων οἰκονομικῶν προβλημάτων καὶ μάλιστα σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἦταν οἱ κρίσεις ποὺ ἐπληξαν πολλὲς χῶρες τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1990.

Ὅταν τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα —ὅπως στὴν παρούσα φάση— περιπλέκονται καὶ ἡ χρησιμοποιούμενη θεωρία δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ βοηθήσει ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐπίλυσή τους, ἔρχεται ἡ ὥρα τῶν μεγάλων μορφῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ποὺ μὲ τὶς πρωτότυπες ἰδέες τους σφραγίζουν τὴν ἐποχὴ τους, στρέφοντας ἔτσι τὸν ροῦν τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας πρὸς νέες κατευθύνσεις. Ὅταν, ὅμως, τέτοιες φυσιογνωμίες, παρὰ τὴν πίεση τῶν πραγμάτων, δὲν ἐμφανίζονται, φυσικὸ εἶναι νὰ ἐπιχειρεῖται ἐπι-

στροφή στους μεγάλους τοῦ παρελθόντος, προκειμένου νὰ ἀναζητηθοῦν στους προβληματισμούς τους κάποιες διέξοδοι, ἀλλὰ καὶ ἰδέες ποῦ, κατὰλληλα προσαρμοζόμενες, θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς νέας καταστάσεως.

Ἀπὸ τοὺς μεγάλους οἰκονομολόγους ὁ John Maynard Keynes διακρίνεται γιὰ τὴ συμβολή του στὴν ἀνάπτυξη τῆς μακροοικονομικῆς ἀναλύσεως καὶ τὴν ἐπίδραση ποῦ ἄσκησε, γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, στὴ διαμόρφωση τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Χάρη στὶς ὑποδείξεις του, χρησιμοποιήθηκαν νέοι τρόποι ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἀπασχολήσεως, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶναι γνωστὸ, καὶ σήμερα παραμένει, ἐν πολλοῖς, ἀνοικτό. Ἄλλωστε, ὁ Keynes μπορεῖ νὰ μὴν καταυγάξει πλέον τὸ στερέωμα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ὅπως συνέβαινε μέχρι πρὶν μερικὲς δεκαετίες, ἐντούτοις δὲν παύει νὰ θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος διανοητῆς στὸν χῶρο αὐτό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι, ποῦ μετέσχον σὲ δημοσκόπηση ποῦ διενήργησε τὸ δημοσιογραφικὸ πρακτορεῖο Reuter κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γιὰ τοὺς μεγαλύτερους οἰκονομολόγους τῶν τελευταίων δύο αἰώνων, κατέταξαν στὴν πρώτη θέση τὸν Keynes, στὴ δεύτερη τὸν Adam Smith καὶ στὴν τρίτη τὸν Karl Marx.

Προκειμένου νὰ ἐξετασθεῖ ἡ θέση τῆς θεωρίας τοῦ Keynes —καὶ κυρίως συγκεκριμένων πολιτικῶν— ἔναντι τῶν σημερινῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων ποῦ τείνουν νὰ διαμορφωθοῦν στὸ προσεχὲς μέλλον, πρέπει, προφανῶς, νὰ προηγηθεῖ ἀναφορὰ στὴ θεωρία αὐτὴ καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πορεία τῆς ἀναπτύξεώς της, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

* * *

Ὁ Keynes, ὅταν ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ του σταδιοδρομία ἦταν προσηλωμένος στὶς ἀρχές τῆς κλασικῆς σχολῆς, κατὰ τίς ὁποῖες ὁ μηχανισμὸς τῶν τιμῶν διασφαλίζει τὸ μέγιστο ἔθνικὸ προϊόν, καὶ ἰδιαίτερα στὰ διδάγματα τοῦ Marshall, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε καὶ μαθητῆς. Στὸ πρῶτο του ἔργο «Indian currency and finance» (1913) ἐπεξεργάσθηκε μιὰ νομισματικὴ πολιτικὴ γιὰ τὴν Ἰνδία, βασιζόμενος στὴν ποσοτικὴ θεωρία τοῦ χρήματος, ποῦ ἀπετέλεσε τὴν πρώτην προέκταση τῆς κλασικῆς θεωρίας στὴ μελέτη νομισματικῶν ζητημάτων. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἔργο αὐτό, μολονότι στηρίζεται, γενικά, στὰ πορίσματα τῆς κλασικῆς θεωρίας, ἐντούτοις περιέχει νύξεις γιὰ τὰ πλεονεκτήματα τῶν διευθυνόμενων νομισματικῶν συστημάτων.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ὁ Keynes δὲν παρήγαγε σημαντικὸ ἔργο. Μετὰ τὴ λήξη του, τὸ βιβλίον του «The economic consequences of the peace» (1919) τὸν κατέστησε οἰκονομολόγο διεθνοῦς φήμης, ἂν καὶ ἀπετέλεσε

αντικείμενο πολλῶν ἐπικρίσεων. Μπορεῖ νὰ μὴν δίδει πλήρη εἰκόνα τοῦ θεωρητικοῦ συστήματος τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ σὲ εἰδικὸ κεφάλαιο περιέχει ἀνάλυση τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως πού ὑφίστατο κατὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου. Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, διότι συνδέεται μὲ τὶς ἀντιλήψεις πού διατυπώθηκαν ἀργότερα στὴ Γενικὴ Θεωρία. Ὁ Keynes ἀπέδωσε τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπενδύσεων στὴν ὑπάρχουσα ἀνισότητα κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Τὸ σημαντικότερο σημεῖο τῆς ἀναλύσεώς του εἶναι τὸ ἀναφερόμενο στοὺς παράγοντες πού θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιδράσουν ἀνασχετικῶς στὴν οἰκονομικὴ πρόοδο καὶ οἱ ὅποιοι εἶναι ἡ ταχέια αὐξήση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ, λόγω τοῦ πολέμου, ἀνάλωση τοῦ ἀποταμιευτικοῦ κεφαλαίου.

Ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ ὕφεση (1920-1922) συγκέντρωσε τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Keynes, λόγω τοῦ κινδύνου πού θὰ συνεπήγετο ἡ τυχὸν παράτασή της. Τὶς ἀντιλήψεις του στὸ θέμα αὐτὸ διετύπωσε στὸ ἔργο του «A tract on monetary reform» (1923). Οἱ κατευθύνσεις πολιτικῆς πού χάραξε κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν, σὲ γενικὲς γραμμές, δύο: Πρῶτον, χρησιμοποίησις τοῦ πληθωρισμοῦ πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ καί, δεύτερον, καθιέρωσις ἑνὸς διευθυνόμενου νομισματικοῦ συστήματος. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ πρώτη κατεύθυνσις ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν κατανόησις πολλῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Keynes πού διατυπώθηκαν στὴ Γενικὴ Θεωρία.

Ὅταν ἐκδηλώθηκε ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ κρίσις (1929-1932) ὁ Keynes εἶχε ἤδη σχηματίσει ἀπόψεις γιὰ τὰ ἐνδεικνύμενα μέτρα πρὸς ἀντιμετώπισή της. Δὲν εἶχε, ὅμως, μπορέσει ἀκόμη νὰ τὰ περιλάβει σὲ ἕνα ὀλοκληρωμένον θεωρητικὸ πλαίσιο. Οἱ ὑποδείξεις του στὸ θέμα αὐτὸ ἀπέρρευσαν ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς πραγματικότητος καὶ ὄχι ἀπὸ μιὰ, ἤδη χαραχθεῖσα, θεωρητικὴ γραμμὴ. Δὲν ἦταν, λοιπόν, ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυσις πού προσδιόρισε τὶς γνώμες του σχετικὰ μὲ τὴν ἐφαρμοστέα οἰκονομικὴ πολιτικὴ. Ἀντίθετα, ἦταν οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ πού τὸν ὀδήγησαν στὴ μετέπειτα διατύπωσις τῆς θεωρίας του. Σημειωτέον ὅτι καὶ κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἐξακολουθοῦσε, σὲ γενικὲς γραμμές, νὰ στηρίζεται στὴν κλασικὴ θεωρία.

Ὁ Keynes μὲ τὸ ἔργο του «A treatise on money» (1930) προσπάθησε νὰ ὑποδείξει τοὺς τρόπους διατηρήσεως τῆς σταθερότητος τῶν τιμῶν ἢ, ἄλλως, ἐπιτεύξεως ἐξισώσεως ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεων. Οἱ τρόποι αὐτοὶ συνίστανται στὴ λήψιν μέτρων ἐλέγχου τῶν πιστώσεων πού παρέχονται στὴν οἰκονομία. Ἔτσι, μέσω τῆς αὐξομειώσεως τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου θὰ ἐπηρεαζόταν σημαντικὰ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπενδύσεων καὶ μάλιστα μέχρι σημείου ἐξισώσεώς τους πρὸς τὴν ἀποταμίευσιν πού παρουσίαζε μικρότερες διακυμάνσεις. Σὲ περίπτωσι δὲ πού ἡ πολιτικὴ τοῦ προεξο-

φλητικῶ τῶκοῦ ἀποδεικνυόταν ἀτελέσφορη, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ χρησιμοποιοθεῖ, γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς ἀνοικτῆς ἀγορᾶς.

Μὲ γνώμονα τὶς ἀντιλήψεις αὐτές, ὁ Keynes ὑπεστήριξε ὅτι τὰ βασικὰ αἷτια τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς κρίσεως βρισκόνταν στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπενδύσεων. Πρὸς ἐνίσχυσίν τοὺς πρότεινε τὴ λήψη μέτρων ποὺ νὰ ἀποβλέπουν στὴν αὔξησιν τῶν περιθωρίων κέρδους, πρᾶγμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ εἴτε μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ κοινοῦ νὰ δαπανᾷ μεγαλύτερο μέρος τοῦ εἰσοδήματός του εἴτε μὲ τὴν παρότρυνση τῶν ἐπιχειρηματιῶν νὰ μετατρέπουν μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος τοὺς ὑπὸ μορφὴν ἐπενδύσεων. Ἡ συνηγορία τοῦ Keynes ὑπὲρ ἐνὸς ὑψηλοῦ ἐπιπέδου δαπάνης ἦταν ἀπόρροια τῆς κλασικῆς θεωρίας ποὺ περιέχεται στὸ ἔργο του «A treatise on money», κατὰ τὴν ὁποία, στὴν περίπτωσιν αὐτή, ἡ ἀποταμίευσιν θὰ μειωνόταν καὶ θὰ ἰσοσταθμιζόταν σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο μὲ τὶς ἐπενδύσεις, ἔτσι δὲ θὰ προέκυπτε σταθερότητα τιμῶν. Ἀκολούθως, ὑπεστήριξε ὅτι, μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς φειδοῦς καὶ τὴν αὔξησιν τῆς καταναλώσεως, μεγάλο μέρος τῆς ἀποταμιεύσεως θὰ κατευθυνόταν στὶς ἐπενδύσεις. Τὸ μέτρο αὐτὸ δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες προτάσεις τοὺς βασιίσθησαν στὶς ἀρχές τῆς Γενικῆς Θεωρίας του.

Τὸ 1931 πραγματοποιήθηκε μιὰ σημαντικὴ πρόοδος στὴν οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπρόκειτο νὰ προκύψει ἕνας νέος τρόπος σκέψεως. Ὁ Kahn διετύπωσε τότε τὴ θεωρία τοῦ πολλαπλασιαστῆ, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸν συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἔλεγε ὁ Keynes στὴν οἰκονομικὴ του πολιτικὴ καὶ ἐκείνων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀναπτύξει στὴ Γενικὴ Θεωρία του. Ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ πολλαπλασιαστῆ προέκυψε ὅτι δὲν εἶναι ὁ τῶκος, ἀλλὰ ἡ ἀποταμίευσιν καὶ οἱ ἐπενδύσεις ποὺ προσδιορίζουν σὲ ἰσορροπία τὸ μέγεθος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Στὸ ἔργο του «The means to prosperity» (1930), στὸ ὁποῖο εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασιν τοῦ Kahn, πρότεινε τὴν κατάστρωσιν προγράμματος δημοσίων ἔργων, ὅπου ἔκαμε χρῆσιν τῆς νέας θεωρίας τοῦ πολλαπλασιαστῆ. Ἔτσι διεπίστωσε ὅτι δὲν εἶναι ἀπορριπτέα ἡ διενέργεια ἀπὸ τὸ κράτος δαπανῶν πρὸς ἐκτέλεσιν ἐνὸς προγράμματος δημοσίων ἔργων, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὴ συνεπάγεται τὴ μὴ ἐπίτευξιν ἰσοσκελίσεως στὸν κρατικὸ προϋπολογισμὸ.

* * *

Ὁ Keynes, ὕστερα ἀπὸ μακρὰ θεωρητικὴ ἔρευνα, στὴν ὁποία, ὅπως ἤδη εἴπαμε, ὀδήγησαν, σὲ σημαντικὸ βαθμὸ, καὶ οἱ κατὰ καιροὺς προβληματισμοὶ του πάνω στὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα, μὲ τὸ ἔργο του «General theory of employment, interest and money» (1936) χάραξε νέες κατευθύνσεις στὴν οἰκονομικὴ ἀνάλυσιν, οἱ ὁποῖες δικαιολογημένα χαρακτηρίσθησαν ἀπὸ πολλοὺς συγγραφεῖς ἐπαναστατικές. Ἡ Γενικὴ Θεωρία ἔδωσε πειστικὴ ἐρμηνεία στὰ φαινόμενα ποὺ ἐμφανίζονταν στὶς

ανεπτυγμένες οικονομίες κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και υπέδειξε τὰ αἰτία τους, ἀλλὰ καὶ μέτρα πού ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν κακῶς ἐξελισσόμενων καταστάσεων. Γιὰ νὰ καταστῆ σαφὴς ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς, θὰ ἐκθέσουμε στὴ συνέχεια μόνο τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς, δεδομένου ὅτι ὀρισμένες ἀρχές τῆς εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναφέρουμε κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν προγενέστερων ἔργων τοῦ συγγραφέα.

Προηγουμένως, ὅμως, εἶναι σκόπιμο νὰ διατυπώσουμε δύο παρατηρήσεις: Ἡ πρώτη συνίσταται στὸ ὅτι ἡ Γενικὴ Θεωρία τοῦ Keynes δὲν εἶναι ἀπαρχῆς μέχρι τέλους πρωτότυπη. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις πού περιέχονται σ' αὐτὴν εἶχαν προβληθεῖ προηγουμένως ἀπὸ οἰκονομολόγους πού ἀνῆκαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στὴ μεταρρυθμιστικὴ ἢ καὶ τὴν ἀνατρεπτικὴ παράταξη. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ περὶ τόκου θεωρία τοῦ Keynes δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος, βέβαια, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προβεῖ σὲ ἀνάλυση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα, πλὴν ὅμως μπόρεσε νὰ διατυπώσῃ ἀρχές πού δὲν ἔπαυσαν νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ. Ἡ δευτέρη παρατήρηση ἀφορᾷ στὴ φύση τῆς Γενικῆς Θεωρίας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Keynes στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του, χρησιμοποίησε τὸ ἐπίθετο «γενικὴ» γιὰ νὰ ἀντιδιαστείλῃ τὰ ἐπιχειρήματα καὶ συμπεράσματά του ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῆς κλασικῆς σχολῆς. Ὑπεστήριξε ὅτι τὰ ἀξιώματα τῆς κλασικῆς θεωρίας ἐφαρμόζονται σὲ μιὰ εἰδικὴ περίπτωση καὶ ὄχι σὲ κάθε περίπτωση, ἀφοῦ ἡ θεωρία αὐτὴ προϋποθέτει κατάσταση πού εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς δυνατὰς ἰσορροπίες. Ὡστόσο, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς θεωρίας τοῦ Keynes ὡς γενικῆς θὰ μπορούσε νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ἀφορᾷ μόνο στὶς ανεπτυγμένες οικονομίες καὶ ὄχι στὶς ὑπανάπτυκτες.

Ὡς πρὸς τὴν ἀπασχόληση πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ κλασικὴ θεωρία ὀλίγα εἶχε νὰ πεῖ. Κατ' αὐτὴν, ὑπὸ καθεστῶς ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ, ἡ παραγωγὴ κυμαίνεται γύρω στὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἡ προσφορὰ ἐξισώνεται μὲ τὴ ζήτηση καὶ στὸ ὁποῖο συνεχῶς τείνει. Σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση ἰσορροπίας καθένας πού προσφέρει ἐργασία ἀπασχολεῖται. Ὁ Keynes ὑπεστήριξε ὅτι ἡ θεωρία αὐτή, ἂν καὶ λογικὴ, δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνεργία ἀποτελοῦσε γιὰ πολλὰ ἔτη μόνιμο φαινόμενο. Ἡ κεντρικὴ παρατήρησή του ἦταν ὅτι ἀποκαθίσταται πράγματι ἰσορροπία μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζήτησεως, ἡ ὁποία προσδιορίζει καὶ τὸ ἐπίπεδο ἀπασχόλησεως, ἀλλὰ τὸ ἐπίπεδο αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο χαμηλό, ὥστε πολλοὶ ἐργάτες νὰ παραμένουν ἀνεργοί. Σημαντικὸς προσδιοριστικὸς παράγων τοῦ ἐπιπέδου ἀπασχόλησεως εἶναι τὸ μέγεθος τῆς συνολικῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Γιὰ νὰ μειωθεῖ ἡ τελευταία πρέπει νὰ περιορισθεῖ ἡ ροὴ τοῦ εἰσοδήματος. Καὶ τὸ μὲν μέρος τοῦ πού διατίθεται γιὰ κατανάλωση δὲν κατακρατεῖται.

Ἡ ἀποταμίευση, ὅμως, καὶ οἱ ἐπενδύσεις, δεδομένου ὅτι ἐνεργοῦνται ἀπὸ διαφορετικούς φορεῖς καὶ μὲ διαφορετικὰ κριτήρια, δὲν εἶναι, κατανάγκην, ἴσες. Ἡ ἀνισότηθα αὐτὴ εἶναι, ἀκριβῶς, πὺν προκαλεῖ πτωτικὲς (ἢ αὐξητικὲς) κινήσεις στὴ ροὴ τοῦ εἰσοδήματος καί, ἐπομένως, στὸ ἐπίπεδο ἀπασχολήσεως.

Λόγω τοῦ πολὺ σημαντικοῦ ρόλου πὺν παίζουν ἡ ἀποταμίευση καὶ οἱ ἐπενδύσεις στὴν ἰσορροπία τοῦ συστήματος, ὁ Keynes ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τοὺς προσδιοριστικούς τοὺς παράγοντες. Κατ' αὐτόν, ἡ κατανομή τοῦ εἰσοδήματος μεταξὺ καταναλώσεως καὶ ἀποταμιεύσεως γίνεται μὲ βάση ὀρισμένες συνήθειες καὶ τὶς ὑπάρχουσες ἀνάγκες. Οὐσιαστικά, ἡ ἀποταμίευση προσδιορίζεται, μὲ παθητικὸ τρόπο, ἀπὸ τὸ εἰσόδημα καὶ ἀποτελεῖ ἀπλὸ ὑπόλοιπό του. Βασικὴ εἶναι ἡ διαπίστωσή του ὅτι οἱ μεταβολὲς τῆς ἀποταμιεύσεως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς μεταβολὲς τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωση, πὺν προκύπτουν ἀπὸ τὶς μεταβολὲς τοῦ εἰσοδήματος.

Κατὰ τὸν Keynes, ἐνῶ ἡ κατανάλωση εἶναι σχετικὰ σταθερή, οἱ ἐπενδύσεις εἶναι μέγεθος σχετικὰ ἀσταθές, πὺν σημαίνει ὅτι οἱ μεταβολὲς του προσδιορίζουν, σὲ μεγάλο βαθμό, τὶς μεταβολὲς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Οἱ ἐπενδύσεις ἐξαρτῶνται, ἐν πρώτοις, ἀπὸ διαφόρους αὐτόνομους παράγοντες τῆς δυναμικῆς ἀναπτύξεως, μεταξὺ τῶν ὁποίων σημαντικὴ θέση κατέχουν οἱ προβλέψεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν γιὰ τὶς μελλοντικὲς πωλήσεις τοὺς καὶ ὄχι τόσο τὸ ἐπίπεδο τοῦ τόκου, ὅταν, βέβαια, κινεῖται μέσα σὲ ὀρισμένα ὅρια. Ὡς πρὸς τὸν τελευταῖο, τὸ μέγεθος τῶν ἐπενδύσεων προσδιορίζεται σὲ σχέση μὲ τὴν ὀριακὴ ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου, μαζὶ μὲ τὴ ροπή πρὸς κατανάλωση καὶ τὴν προτίμηση ρευστότητας, ἀποτελοῦν τοὺς παράγοντες πὺν συμβάλλουν στὴ διαμόρφωση τοῦ φαινομένου τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, τὸ ὁποῖο, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὀφείλεται σὲ τὶς διακυμάνσεις τῶν ἐπενδύσεων.

* * *

Οὐσιαστικά, μὲ τὴ Γενικὴ Θεωρία ὀλόκληρώθηκε τὸ θεωρητικὸ ἔργο τοῦ Keynes, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, συγκέντρωσε καὶ εὐνοϊκὰ καὶ ἐπικριτικὰ σχόλια. Μέχρι τὸν θάνατό του, τὸ 1946, ἡ παρουσία τοῦ Keynes περιορίσθηκε στὸν χῶρο τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Συγκεκριμένα, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ πολέμου στὸ ἔργο του «How to pay for the war» (1940) ἀσχολήθηκε μὲ τὰ προβλήματα τῆς μεγιστοποιήσεως τῶν δυνατοτήτων χρηματοδοτήσεως τοῦ πολέμου, ὑπὸ τοὺς ὑφιστάμενους περιορισμούς, καὶ τῆς ἀποδυναμώσεως τῶν περιορισμῶν αὐτῶν. Γρήγορα, ὅμως, ἔστρεψε τὴν προσοχή του στὴ διαμόρφωση τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου, προκειμένου νὰ μὴν ἐπαναληφθοῦν οἱ δυσάρεστες οἰκονομικὲς ἐξελίξεις τοῦ μεσοπολέμου. Τὰ μέτρα πὺν πρότεινε ἀφοροῦσαν στὴ διασφάλιση τῆς ἀναγκαιᾶς διεθνοῦς ἰσορρο-

πίας και στηρίζονταν στη συνεργασία με τις 'Ηνωμένες Πολιτείες τῆς Ἀμερικῆς, σέ διεθνεῖς νομισματικές ρυθμίσεις πού νά ἐξασφαλίζουν ἀνάπτυξη τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου και στήν ὀργανωμένη παροχή βοήθειας στή μεταπολεμική Εὐρώπη. Στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀνάπτυξε πρωτοβουλίες στή Διάσκεψη τοῦ Bretton Woods και πρωτοστάτησε στήν ἴδρυση τοῦ Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου και τῆς Παγκόσμιας Τράπεζας.

Ἐκτοτε, ἡ θεωρία τοῦ Keynes και οἱ πολιτικές πού ἀπέρρευσαν ἀπό αὐτήν πέρασαν ἀπό δύο φάσεις, οἱ ὁποῖες συνδέονται ἄρρηκτα με τή διαμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας. Ἐν πρώτοις, γιά εἴκοσι πέντε ἔτη μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο ὑπῆρξε καθολική σχεδὸν ἀποδοχή τῆς μακροοικονομικῆς θεωρίας πού ἐκινεῖτο γύρω ἀπὸ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Keynes. Κατὰ τὴν ἴδια περίοδο, ἡ παγκόσμια οἰκονομία, χάριη και στὰ μέτρα πού ἐλήφθησαν τότε, παρουσίασε ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀπασχολήσεως, ταχεῖα ἀνάπτυξη, ἄνοδο τοῦ ἐπιπέδου διαβιώσεως και περιορισμὸ τῆς ἀνισοκατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, ἀλλὰ και χαμηλὸ πληθωρισμὸ. Ἐτσι φαινόταν ὅτι τὸ οἰκονομικὸ σύστημα εἶχε ρυθμισθεῖ ἐπαρκῶς, ὥστε νά μπορεῖ ἐφεξῆς νά ἀντιμετωπίζει ἀποτελεσματικὰ κάθε διαταρακτικὴ ἐπίδραση. Ὅμως, μιὰ τέτοια προσδοκία δὲν ἐπαληθεύθηκε ἀπὸ ὅ,τι ἐπακολούθησε. Ἡδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 ἔντονες πληθωριστικὲς πιέσεις ἄρχισαν νά ὑποσικιάπτουν τὴν κατάσταση ἰσορροπίας πού μέχρι τότε εἶχε ἐπιτευχθεῖ. Τότε ἐκδηλώθηκε ἡ πρώτη πετρελαϊκὴ κρίση και ἐπῆλθε ἡ κατάρρευση τοῦ συστήματος συναλλαγματικῶν ἰσοτιμιῶν τοῦ Bretton Woods.

Κατὰ τὴ νέα αὐτὴ φάση οἱ προσπάθειες τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς μετατοπίσθηκαν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἀνεργίας στήν ἀποκλιμάκωση τοῦ πληθωρισμοῦ. Ἄλλὰ και ἡ νέα φάση δὲν ἔμελλε νά ἔχει διάρκεια μεγαλύτερη τῆς προηγούμενης, ὅπως τουλάχιστον δείχνουν οἱ πρόσφατες ἐξελίξεις. Διότι γιά τὴν ἀποκλιμάκωση τοῦ πληθωρισμοῦ ἔπρεπε νά ἐφαρμοσθεῖ συστηματικὴ και συνεπὴς συστατικὴ πολιτικὴ. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ, μάλιστα, ἔλαβε και θεσμικὴ ὑπόσταση στὰ πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, προκειμένου νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ προϋποθέσεις συγκλίσεως πού τέθηκαν ἀπὸ τὴ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ. Ἐτσι, ἐνῶ ἡ σταθεροποίηση πραγματοποιήθηκε σέ σημαντικὸ βαθμὸ, ἀνέκυψαν μείζονα προβλήματα, οἰκονομικῆς και κοινωνικῆς φύσεως, κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπανεμφάνιση τῆς ἀνεργίας, ἀλλὰ και τοὺς ἐπιπρεμμένους κινδύνους κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ σημαντικῶν τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ και τὴν ἔνταση τῆς εἰσοδηματικῆς ἀνισοκατανομῆς, καθὼς και τὶς παρενέργειες τῶν διαρθρωτικῶν μεταβολῶν πού συνεπάγεται ἡ ἐφαρμογὴ τῶν προγραμματῶν σταθεροποιήσεως.

Ἐπὸ τὴν πίεση τῶν συνθηκῶν πού διαμορφώθηκαν κατὰ τὴν τελευταία τριακον-

ταετία, φυσικό ήταν να ἀμφισβητηθεῖ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Keynes καὶ νὰ ἀντικατασταθεῖ βαθμιαῖα ἀπὸ ἀνταγωνιστικὲς ἀντιλήψεις, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται ἡ μονεταριστικὴ θεωρία, τὰ οἰκονομικὰ τῆς πλευρᾶς τῆς προσφορᾶς καὶ ἡ θεωρία τῶν ὀρθολογικῶν προσδοκιῶν. Εἶναι σκόπιμο, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ γίνῃ σύντομη ἀναφορὰ στὰ χαρακτηριστικὰ τῶν νέων αὐτῶν ἀντιλήψεων, οἱ ὁποῖες, οὐσιαστικά, ἀποτελοῦσαν προεκτάσεις ἢ καὶ ἀναδιατυπώσεις τῆς παλαιᾶς κλασικῆς θεωρίας, μὲ βᾶση τὰ νέα δεδομένα. Εἰδικότερα, ἡ ἀντίδραση τοῦ Friedman, ποῦ ἐξέφραζε τὴ μονεταριστικὴ θέση, συνοψίζεται στὸ ὅτι ἡ Γενικὴ Θεωρία δικαιολογεῖ ἀπλῶς τὴν κρατικὴ παρέμβαση στὴ μακροοικονομία, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σὲ δυσμενῆ κατανομὴ τῶν πόρων καὶ ἔχει πληθωριστικὲς συνέπειες. Παρατηρήθηκε, ὅμως, ὅτι βασικὸς σκοπὸς τοῦ Keynes ἦταν νὰ ἐνσωματώσῃ τὴ θεωρία τοῦ χρήματος στὴ θεωρία τῆς ἀξίας, δείχνοντας, ἔτσι, ὅτι τὸ χρήμα ἐνδιαφέρει γιὰ τὴ λειτουργία τῆς πραγματικῆς οἰκονομίας καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ προσδιοριστικὸς παράγων τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν. Ὁ Keynes δεχόταν τὴν ποσοτικὴ θεωρία τοῦ χρήματος, ἀλλὰ μόνον ἀν ὑπάρχει πλήρης ἀπασχόληση καὶ ἀν ἡ ζήτηση χρήματος ἀποτελεῖ σταθερὴ ἀναλογία τοῦ εἰσοδήματος. Ἐκεῖνο ποῦ διερωτᾶτο ἦταν ἀν ἡ ποσοτικὴ θεωρία τοῦ χρήματος ἰσχύει σὲ περίπτωση ποῦ δὲν ὑπάρχει πλήρης ἀπασχόληση καὶ ἡ ζήτηση χρήματος συμμεταβάλλεται μὲ τὴν προσφορὰ.

Πρὸς ἀντιστάθμιση τῆς ἐμφάσεως ποῦ εἶχε δώσει ὁ Keynes στὴν πλευρὰ τῆς ζητήσεως, προβλήθηκε στὴ δεκαετία τοῦ 1980 ἡ ἐνίσχυση τῆς πλευρᾶς τῆς προσφορᾶς, σὲ συνδυασμὸ μὲ σοβαρὴ μείωση τῆς φορολογίας. Τὸ ὑπόδειγμα αὐτό, ποῦ στηριζόταν στὴν κλασικὴ θεωρία, ἔτυχε εὐρείας ἐφαρμογῆς ἰδίως στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς καὶ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία, πλὴν ὅμως στὴν πράξη τὰ ἀποτελέσματα ποῦ προέκυψαν δὲν ἀνταποκρίθηκαν, τουλάχιστον βραχυχρονίως, στὶς προβλέψεις τῶν ὑποστηρικτῶν του. Ἐτσι, κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία ἀναπτύχθηκε ἀπὸ μιὰ ομάδα οἰκονομολόγων, τῶν ὁποίων κύριος ἐκπρόσωπος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ Lucas, ἡ νέα κλασικὴ θεωρία ἢ θεωρία τῶν ὀρθολογικῶν προσδοκιῶν, ποῦ στηρίζεται καὶ αὐτὴ στὶς προϋποθέσεις τῆς κλασικῆς θεωρίας. Σύμφωνα μὲ τοὺς νεοκλασικούς, τὰ ἄτομα σχηματίζουν τὶς προσδοκίες τους κατὰ τρόπο ποῦ νὰ ἐπιτυγχάνεται βελτιστοποίηση, δεδομένης τῆς πληροφορήσεως ποῦ διαθέτουν, καθιστώντας ἔτσι ἀναποτελεσματικὲς ὅλες τὶς κρατικὲς προσπάθειες γιὰ σταθεροποίηση τῆς οἰκονομίας. Ἐπιπλέον, οἱ μισθοὶ καὶ οἱ τιμὲς χαρακτηρίζονται ἀπὸ εὐκαμψία καί, ἐπομένως, προσαρμόζονται ταχέως στὴν ἰσορροπία ζητήσεως καὶ προσφορᾶς. Ἡ κριτικὴ τῶν νεοκλασικῶν κατευθύνθηκε κυρίως στὴν ἀδυναμία τῆς Γενικῆς Θεωρίας νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενο τοῦ στασιμοπληθωρισμοῦ. Ὅπως, ὅμως, παρατηρήθηκε, εἶ-

ναi κάλλιστα δυνατή ή έρμηνεία του φαινομένου αυτού στο υπόδειγμα του Keynes, αν ληφθει υπόψη και ή συνολική προσφορά.

* * *

Από τις διάφορες θεωρητικές θέσεις που αναπτύχθηκαν στη μετά τον Keynes περίοδο δέν φαίνεται να προκύπτει μια γενικότερα αποδεκτή έρμηνεία τής λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Υπάρχουν έκτενεϊs και, έν πολλοίς, έπιτυχεϊs αναλύσεις έπιμέρους σχέσεων και λειτουργιῶν, αλλά παραμένουν ανοικτά για συζήτηση όρισμένα βασικά θέματα που προσδιορίζουν τις κατευθύνσεις τής μακροοικονομικής πολιτικής. Μεταξύ αυτών, σε επίπεδο έθνικῆς οικονομίας, ιδιαίτερη σημασία έχει ο ρόλος του κράτους στη λειτουργία του όλου συστήματος. Στο θέμα αυτό πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι, ένῶ ο Adam Smith υπεστήριζε την έλαχιστοποίηση τής κρατικής παρεμβάσεως στην οικονομία, αντίθετα ο Keynes θεωρούσε μια τέτοια παρέμβαση, που αποβλέπει, δηλαδή, στον έπηρεασμό τής ζήτησεως, ως αναγκαίο τρόπο δραστηριοποίησης όλης τής διαθέσιμης παραγωγικῆς δυναμικότητας, μεγιστοποίησης του ρυθμού αναπτύξεως και, έπομένως, εξασφάλισεως πλήρους άπασχολήσεως. Ωστόσο, ή πλήρης άπασχόληση δέν ήταν ο μόνος σκοπός τής οικονομικής πολιτικής του Keynes. Κατ' αυτόν τὸ κράτος πρέπει να παρεμβαίνει και πρὸς περιορισμό τής άνισοκατανομῆς του εισοδήματος και του πλούτου.

Πρέπει να παρατηρηθει ότι στη Γενική Θεωρία πολύ όλίγα αναφέρονται σχετικά με την έκταση και τὸ βάθος τής κρατικής παρεμβάσεως. Αυτό ἴσως να συμβαίνει, διότι, όπως έχει υποστηριχθει, τὰ μέτρα πολιτικής καθορίζονται άνάλογα με τις επικρατούσες, εκάστοτε, συνθήκες. Πάντως, γεγονός είναι ότι ο Keynes, ανατρέποντας την μέχρι τότε ακολουθούμενη κλασική αντίληψη, άναγνώρισε τή δυνατότητα του κράτους να διαμορφώνει μια μακροοικονομική πολιτική σταθεροποίησης. Και αυτή ή συμβολή οὔτε μικρή σημασία, αλλά οὔτε και περιορισμένο χρονικό όρίζοντα έχει. Δέν πρέπει δέ να λησμονεῖται ότι και ή ἴδια ή Γενική Θεωρία —έπομένως και ή άναγνώριση από αυτήν του παρεμβατικού ρόλου του κράτους— προέκυψε από την άνάγκη αντιμετώπισεως τής μεγάλης οικονομικής κρίσεως και ὄχι από την άνάγκη έρμηνείας τής λειτουργίας τής οικονομίας γενικῶς ή, άκόμη περισσότερο, από την άνάγκη σκιαγραφήσεως ένός προγράμματος αναπτύξεως για τὸ μέλλον. Βέβαια, ο Keynes δέν δίστασε να δεχθει ότι υπάρχουν τομεῖς οικονομικής δραστηριότητας στους όποιους ή ιδιωτική πρωτοβουλία είναι άναντικατάστατη και στους όποιους τὸ κράτος δέν πρέπει να παρεμβαίνει, όπως και ότι υπάρχουν τομεῖς στους όποιους τὸ κράτος δρᾷ πιὸ άποτελεσματικά από την ιδιωτική πρωτοβουλία. "Ομως, στο πεδίο τής οικονομικής πολιτικής, που έχει ως πρωταρχικό σκοπὸ τήν έπίτευξη πλήρους άπασχολή-

σεως, χρησιμοποίησε τις κρατικές συναλλαγές μάλλον ευκαιριακῶς και μόνο ὡς μέσον ἐπηρεασμοῦ τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως.

Ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐκτίμηση καὶ ἀξιολόγηση τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως ὑπὸ τις συνθῆκες ποὺ διαμορφώθηκαν μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε ὅτι μέσα στὴν περίοδον αὐτὴ ὁ ρόλος τοῦ κράτους ἄλλαξε ἄρδην. Καταρχάς, ἔχει γίνει πλέον γενικῶς ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ ἀγορὰ ἀποτελεῖ θεμελιώδη ρυθμιστικὸ μηχανισμό ποὺ δίδει ἄριστα ἀποτελέσματα καί, κυρίως, ἀπαντήσεις στὰ βασικὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀφοροῦν στὸ «τί» καὶ «πῶς» θὰ παραχθεῖ. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορεῖ ἡ ἀγορὰ νὰ ἐκπληρώνει τὴν ἀποστολὴν της μὲ ἱκανοποιητικὸ τρόπο, εἶναι ἀνάγκη νὰ πληροῦνται ὀρισμένες βασικὲς προϋποθέσεις, ποὺ ἀναφέρονται στὴ διασφάλιση ἐνότητας συμφερόντων σὲ διάφορα ἐπίπεδα καὶ στὴν ὑπαρξὴ ἀντιστοιχίας μεταξὺ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βελτίστου. Ὡστόσο, ἡ ἀγορὰ, ἀκόμη καὶ ὅταν ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις αὐτές, μπορεῖ νὰ παρουσιάζει ἀτέλειες. Αὐτές, ἀκριβῶς, οἱ ἀδυναμίες τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀγορᾶς ἔχουν ὀδηγήσει στὴν ἐνίσχυσίν της μὲ τὴν κρατικὴ παρέμβαση. Σκοπός, δηλαδή, τῆς τελευταίας δὲν εἶναι ἡ, ἔστω μερικὴ, ὑποκατάσταση τῆς λειτουργίας τῆς ἀγορᾶς, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἡ προσθήκη σ' αὐτὴν ἐνὸς ἀκόμη ρυθμιστικοῦ παράγοντα ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ συμβάλει στὴν μεριστοποίηση τῆς ἀποδόσεως τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος.

Ἔτσι ὁ Keynes ἀνεγνώρισε τὸν λειτουργικὸ ρόλον τοῦ κράτους στὴν οἰκονομία καὶ τὸν ἐνέταξε στὴ μακροοικονομικὴ του ἀνάλυση, μὲ κύριον σκοπὸ τὴ μείωση τῆς ἀνεργίας. Ἐκτοτε, οἱ προσπάθειες συγκεντρώθηκαν στὸν προσδιορισμὸ, ἀφενὸς τοῦ μεγέθους τῆς συμμετοχῆς τοῦ κράτους στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ καὶ ἀφετέρου τῶν κατευθύνσεων πρὸς τίς ὁποῖες θὰ ἔπρεπε νὰ στραφεῖ ἡ συμμετοχὴ αὐτή, μὲ κύριον σκοπὸ τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος καί, ἐπομένως, τῆς ἀνταγωνιστικότητος τῶν παραγόμενων προϊόντων. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ζήτημα, ἡ ἀπάντηση ἔρχεται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα, ποὺ δείχνει ὅτι κατὰ τὴν τελευταία τριακονταετία μεταξὺ ρυθμῶν ἀναπτύξεως καὶ μεγέθους κρατικῆς παρεμβάσεως ὑπῆρξε ἀρνητικὴ συσχέτιση. Ἀλλὰ ἡ διαπίστωση αὐτὴ συνδέεται ἄμεσα μὲ τίς δραστηριότητες στίς ὁποῖες, κατὰ κύριον λόγον, ἐκδηλώνεται ἡ αὐξημένη παρέμβαση. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ἡ τελευταία ἀφορᾷ στὴν παραγωγή καὶ διανομὴ ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Γι' αὐτό, διαμορφώθηκε ἡ τάση, μὲ τὴν διαδικασίαν τῆς ἰδιωτικοποιήσεως, ἐγκαταλείψεως τέτοιων δραστηριοτήτων ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἀναλήψεώς τους ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸν τομέαν, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ πιὸ ἀποτελεσματικῶς, λόγῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀγορὰν. Ἔτσι, χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖται ὅπωςδὴποτε συρρίκνωση τοῦ μεγέθους τοῦ κρατικοῦ τομέαν, ἔχει γίνει πλέον γενικότερα ἀποδεκτὴ ἡ ἀνάγκη ἐγκαταλείψεως ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ιδιότητος τοῦ ἰδιοκτῆ τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐπιχειρηματία

καὶ μετατοπίσεως τοῦ κέντρου βάρους ἀπὸ τῆ ρυθμιστικῆ λειτουργία σὲ βραχυχρόνιο ὀρίζοντα, πού καθιέρωσε ὁ Keynes, σὲ διαρθρωτικὲς παρεμβάσεις στὴν πλευρὰ τῆς προσφορᾶς, ὅπως εἶναι κυρίως ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκπαιδεύσεως καί, γενικότερα, τῶν ἐπενδύσεων σὲ ἀνθρώπινο κεφάλαιο, ἡ προώθηση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἡ βελτίωση τῆς φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρηματικότητας στὸν ἰδιωτικὸ τομέα καὶ ἡ σταθερότητα τῆς οἰκονομίας.

* *

Ἐκτὸς τοῦ ρόλου τοῦ κράτους, ἓνα ἄλλο σημαντικὸ θέμα πού παραμένει ἀνοικτὸ γιὰ συζήτηση εἶναι ἡ συνεργασία, σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο, γιὰ τὴν προώθηση ἐνὸς συστήματος ἐλέγχου πρὸς ὑποβοήθηση τῆς προόδου τῶν ἐπιμέρους οἰκονομιῶν. Σήμερα, γίνεται γενικότερα ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ διαδικασία παγκοσμιοποιήσεως προάγει τὴν ἀταγωνιστικότητα καὶ συμβάλλει σὲ μιὰ πιὸ ἀποτελεσματικὴ κατανομὴ τῶν πόρων διεθνῶς. Ἐντούτοις, ἡ διαδικασία αὐτὴ καθιστᾷ τὶς ἐθνικὲς οἰκονομίες πιὸ εὐάλωτες στὶς ποικίλες διεθνεῖς ἐξελίξεις. Διότι ὑπάρχουν, ὅπως δὴποτε, καὶ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἐθνικὲς οἰκονομίες κινοῦνται πρὸς κατευθύνσεις ἀντίθετες ἐκείνης τῆς διεθνοῦς τάσεως, μὲ συνέπεια νὰ παρατηροῦνται συγκρούσεις στὶς ἐμπορικὲς καὶ χρηματοοικονομικὲς σχέσεις, πού φυσικὸ εἶναι νὰ ἐπιφέρουν σὲ ὀρισμένες χῶρες ὀφέλη καὶ σὲ ἄλλες ζημιές. Πάντως, οἱ ὀλιγότερο ἀνεπτυγμένες χῶρες ἐπόμενο εἶναι νὰ δέχονται τὶς μεγαλύτερες πιέσεις. Συνεπῶς, ὑπάρχουν ἰσχυροὶ λόγοι ἀναζητήσεως τρόπων ἀποφυγῆς τέτοιων καταστάσεων, οἱ ὁποῖες, τελικά, ἀποβαίνουν εἰς βάρος τοῦ παγκόσμιου οἰκονομικοῦ συστήματος.

Ἀπὸ ὅσα ἀναπτύξαμε μέχρι τώρα προκύπτει ὅτι ὁ Keynes ἐπικέντρωσε τὴν ἀνάλυσή του στὴ λειτουργία τῆς ἐσωτερικῆς οἰκονομίας. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι ἀπὸ πολὺ ἔνωρις δὲν ἔδωσε σημασία —ἔστω εὐκαιρικῶς— καὶ στὴ διαμόρφωση τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, τὶς ὁποῖες μάλιστα, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, προσπάθησε ἐπανειλημμένως νὰ ἐπηρεάσει μὲ προτάσεις του στὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἡ πιὸ σημαντικὴ παρέμβασή του πρὸς διαμόρφωση ἐνὸς συστήματος διεθνοῦς ἐλέγχου ἐκδηλώθηκε κατὰ τὴν ἴδρυση τῶν θεσμικῶν ὀργάνων τοῦ Bretton Woods. Τὰ ὄργανα αὐτά, δηλαδὴ τὸ Διεθνὲς Νομισματικὸ Ταμεῖο καὶ ἡ Παγκόσμια Τράπεζα, στὴν ἀρχὴ λειτούργησαν ἀποτελεσματικά, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές πού εἶχε χαράξει ὁ Keynes. Ἀλλὰ μεταγενεστέρως θὰ ἔπρεπε νὰ προσαρμοστοῦν πρὸς τὶς μεταβολές πού εἶχαν ἐπέλθει στὴν παγκόσμια οἰκονομία καὶ οἱ ὁποῖες δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προβλεφθοῦν ἀπὸ τὸν Keynes.

Μετὰ τὴ Διάσκεψη τοῦ Bretton Woods πολλὲς ἀπὸ τὶς παλαιὲς ἀποικίες ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησία τους καί, ἔτσι, ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 οἱ ὀλι-

γότερο ανεπτυγμένες χώρες κατέστησαν οι κύριοι χρήστες των διαθεσίμων του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Ἄλλα οἱ ὀργανισμοὶ αὐτοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπαρκῶς τὰ προβλήματα τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν. Διότι, ἐνῶ ὁ Keynes ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴ σχέση ἀποταμιεύσεως—ἐπενδύσεων σὲ μιὰ κλειστὴ οἰκονομία, κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σημασία γιὰ τὴν ἀνάπτυξή εἶχε ἡ διεθνὴς σχέση ἀποταμιεύσεως—ἐπενδύσεων. Σημειωτέον ὅτι τὸ πρόβλημα συνίστατο, στὴ μὲν πρώτη περίπτωσιν στὴν ὑπερ-αποταμίευση, στὴ δὲ δευτέρῃ στὴν ὑπο-αποταμίευση. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐνῶ ὁ Keynes ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν ἀνεργία στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες, τὸ ἐνδιαφέρον τῶρα συγκεντρωνόταν στὸ πλεόνασμα ἐργασίας ποὺ ὑπῆρχε στὶς ὀλιγότερο ἀνεπτυγμένες οἰκονομίες. Ὅμως, παρὰ τὴν αὐξήσασιν τῆς διεθνούς ρευστότητος ποὺ ἐπέφεραν οἱ διεθνεῖς χρηματοδοτικοὶ ὀργανισμοί, δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ λυθεῖ τὸ διεθνὲς πρόβλημα τῆς σχέσεως ἀποταμιεύσεως—ἐπενδύσεων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ πολὺ σημαντικὴ πρότασις ποὺ ἔγινε τὸ 1983 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ καὶ ἀκαδημαϊκὸ ἀείμνηστο Ἄγγελο Ἀγγελόπουλο, μὲ τὸ ἔργο του «Global plan for employment», γιὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας τοῦ Keynes σὲ παγκόσμια κλίμακα, ὥστε νὰ δοθεῖ λύσις στὴν οἰκονομικὴ κρίσιν, μὲ τὴ δημιουργία ἐπαρκῶς παγκόσμιας ἐνεργοῦ ζήτησεως.

Ἐχει πλέον γενικότερα ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ἐφεξῆς οἱ διεθνεῖς χρηματοδοτικοὶ ὀργανισμοὶ πρέπει νὰ δραστηριοποιηθοῦν πολὺ περισσότερο καὶ πρὸς νέες κατευθύνσεις, θέτοντας σὲ λειτουργία μηχανισμοὺς πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ μεγάλου διεθνούς προβλήματος τῶν ἀγορῶν ὑψηλοῦ κινδύνου. Κυρίως, ὅμως, εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβουν ὑπόψιν τὴν ἀλληλεξάρτησιν ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ἐμπορίου, ἐπενδύσεων καὶ χρηματοδοτήσεως καὶ νὰ συντονίσουν ἀνάλογα τὶς λειτουργικὰς τοὺς δραστηριότητες. Σκόπιμο θὰ ἦταν νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἤδη προταθεῖσα συγχώνευσις τῶν ὑπαρχόντων διεθνῶν χρηματοδοτικῶν ὀργανισμῶν ἢ, πάντως, νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ συνεργασία τοὺς κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν κοινῶν προβλημάτων ἐλέγχου. Μὲ ἓνα κατάλληλο διεθνῆ μηχανισμό θὰ μπορούσε ὅχι μόνον νὰ θεραπευθοῦν, τουλάχιστον μερικῶς, οἱ ἀτέλειαι τῆς διεθνούς ἀγορᾶς, ἀλλὰ καὶ νὰ περιορισθοῦν αἰσθητὰ οἱ παρενέργειαι ποὺ συνεπάγεται ἡ διαδικασίαι τῆς παγκοσμιοποιήσεως. Ὡς τέτοιον μέτρο θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ἡ πρότασις Tobin γιὰ τὴν ἐπιβολὴ φόρου στὶς βραχυπρόθεσμες κινήσεις κεφαλαίου πρὸς ἀποφυγὴν κερδοσκοπικῶν ἐπιθέσεων στὰ ἐθνικὰ νομίσματα.

* * *

Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Keynes στὴν οἰκονομικὴ σκέψιν, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς, ὑπῆρξαν ἀνατρεπτικὰς καὶ, πάντως, βαθύτατα ἀναμορφωτικὰς. Ἡ συστηματικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐμπεριστατωμένη, μακροοικονομικὴ ἀνάλυσις ποὺ περιέχεται

στη Γενική Θεωρία άνοιξε νέους όρίζοντες για τη διάγνωση τών τρεχόντων οικονομικών προβλημάτων και την κατάστροψη πολιτικών αντιμετώπισεώς τους. Τό ότι οί λόγοι πού ώθησαν τον Keynes στη συγγραφή του πολύ σημαντικού αυτού έργου συνδέονται με την άπάμβλυνση τής μεγάλης άνεργίας πού μάστιζε τις άνεπτυγμένες χώρες στην περίοδο του μεσοπολέμου δέν μειώνει την άξία του και τη γενικότερη χρησιμότητά του. "Έτσι ή νέα κλασική άντεπανάσταση πού προτάθηκε ως έναλλακτικό υπόδειγμα σε μια μεταγενέστερη φάση, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στην πραγματικότητα θα μπορούσε να θεωρηθεϊ συμπλήρωμα του υποδείγματος του Keynes. Διότι, υπό συνθήκες πλήρους άπασχολήσεως, έπόμενο ήταν να ένισχυθεϊ ή σημασία τής άγοράς ως διανεμητικής δυνάμεως πού μεγιστοποιεϊ τό επίπεδο ευημερίας. Αυτό, όμως, δέν έθιγε την ύψηλή προτεραιότητα πού είχε ή έπίτευξη μεγέθους ένεργου ζήτησεως ίκανού να εξασφαλίσει πλήρη άπασχόληση, σύμφωνα με την άρχή πού είχε διατυπώσει ό Keynes.

Πρέπει να άναγνωρισθεϊ ότι στη σύνθεση τής οικονομικής θεωρίας πού χρησιμοποιεϊται διεθνώς υπάρχει έντονος προσανατολισμός προς την πλευρά τής προσφοράς. Άλλά και για την ένισχυση τής τελευταίας, στα πλαίσια ένός πλήρως άνταγωνιστικού περιβάλλοντος, γίνεται χρήση ιδεών τις όποιες ό Keynes πρώτος προέβαλε, όπως είναι κυρίως ή λελογισμένη κρατική παρέμβαση στο έσωτερικό και ό άποτελεσματικός οικονομικός έλεγχος σε διεθνές επίπεδο. Η γενική διαπίστωση, πάντως, είναι ότι ό Keynes, παρά την πάροδο 55 περίπου έτών άπό τον θάνατό του, κατά τά όποια σημειώθηκαν μεγάλες οικονομικές μεταβολές και άναπτύχθηκαν πολλές νέες ιδέες, εξακολουθεϊ —και ίσως δέν θα παύσει για πολύ άκόμη— να άποτελεϊ άστείρευτη πηγή οικονομικής σοφίας και πολιτικού προβληματισμού.

B I B Λ I O Γ Ρ Α Φ Ι Α

1. A m a d e o, E., «Keynes's Principle of Effective Demand», Aldershot, 1989.
2. A n g e l o p o u l o s, A., «Global Plan for Employment - A New Marshall Plan», Praeger Publishers, 1983.
3. A r e s t i s, P. (Editor), «Keynes, Money and the Open Economy», Essays in Honour of Paul Davidson: Volume One, Edgard Elgar, 1996.
4. A r e s t i s, P. (Editor), «Method, Theory and Policy in Keynes», Essays in Honour of Paul Davidson: Volume Three, Edgard Elgar, 1998.
5. B a r r e z e, A., «Controverses sur le Systeme Keynesien», Paris: Economica, 1975.
6. B r i d e l, P., «Cambridge Monetary Thought: Development of Saving — Investment Analysis from Marshall to Keynes», New York: St. Martin's Press, 1987.

7. B u r t o n, J. (Et. Al.), «Keynes's General Theory: Fifty Years on, its Relevance and Irrelevance to Modern Times», Hobart Paperback Series, No 24, London, 1986.
8. C l a r k e, P., «The Keynesian Revolution in the Making, 1924-1936», Oxford University Press, Clarendon Press, 1988.
9. C l a r k e, P., «The Keynesian Revolution and its Economic Consequences», Edward Elgar, 1998.
10. D a v i d s o n, P. (Editor), «Improving the Global Economy — Keynesianism and the Growth in Output and Employment», Edward Elgar, 1997.
11. D a v i s, J., «Keynes's Philosophical Development», Cambridge University Press, 1994.
12. D i m a n d, R., «The Origins of the Keynesian Revolution: The Development of Keynes' Theory of Employment and Output», Stanford University Press, 1988.
13. D o w, S. and H i l l a r d, J. (Editors), «Keynes Uncertainty and the Global Economy», Edward Elgar, 1998.
14. F e n d e r, J., «Understanding Keynes: An Analysis of the General Theory», New York: Wiley, Halsted Press, 1981.
15. F i t z g i b b o n s, A., «Keynes's Vision: A New Political Economy», Oxford University Press, Clarendon Press, 1988.
16. G i l b e r t, J., «Keynes's Impact on Monetary Economics», London: Butterworth Scientific, 1982.
17. H a m o u d a, O. and P r i c e, B. (Editors), «Keynesianism and the Keynesian Revolution in America», Edward Elgar, 1998.
18. H a m o u d a, O. and S m i t h i n, J. (Editors), «Keynes and Public — Policy after Fifty Years», Volume One: Economics and Policy, Volume Two: Theories and Method, New York University Press, 1988.
19. H a n s e n, A., «A Guide to Keynes», New York, 1953.
20. H a r r i s, S., «The New Economics — Keynes' Influence on Theory and Public Policy», New York: A. Knopf, 1947.
21. H a r r o d, R., «The Life of John Maynard Keynes», London, 1952.
22. H e b b u r n, S. and B r a m h a l l, D. (Editors), «Marx, Schumpeter, Keynes: A Centenary Celebration of Dissent», Armonk, N.Y. and London: Sharpe, 1986.
23. H i c k s, J., «Crisis in Keynesian Economics», Oxford: Basil Blackwell, 1975.
24. H i l l a r d, J. (Editor), «J. M. Keynes in Retrospect: The Legacy of the Keynesian Revolution», Aldershot, 1988.
25. H u t c h i s o n, T., «The Politics and Philosophy of Economics: Marxians, Keynesians and Austrians», New York University Press, 1981.
26. K a h n, R., «The Making of Keynes' General Theory», Raffaele Mattioli Foundation Lecture Series, Cambridge University Press, 1984.
27. K a t e s, S., «Saw's Law and the Keynesian Revolution — How Macroeconomic Theory Lost its Way», Edward Elgar, 1998.
28. K e y n e s, M. (Editor), «Essays on John Maynard Keynes», Cambridge University Press, 1975.

29. K i n d l e b e r g e r, C., «Keynesianism vs. Monetarism and Other Essays in Financial History», London, Allen and Unwin, 1985.
30. K l e i n, L., «The Keynesian, Revolution», The Macmillan Company, New York, 1949.
31. M e l t z e r, A., «Keynes's Monetary Theory: A Different Interpretation», Cambridge University Press, 1988.
32. M i l g a t e, M., «Capital and Employment: A Study of Keynes's Economics», Studies in Political Economy Series, London: Harcourt Brace Jovanovich, Academic Press, 1982.
33. M o g g r i d g e, D., «John Maynard Keynes: An Economist's Biography», London: Routledge, 1992.
34. P a r s o n s, W., «Keynes and the Quest for a Moral Science», Edward Elgar, 1997.
35. P a t i n k i n, D., «Anticipations of the General Theory», London, 1982.
36. R o b i n s o n, J., «After Keynes», London: Blackwell, 1973.
37. S c h u m p e t e r, J., «Ten Great Economists», London: Routledge, 1997.
38. S h a r m a, S. (Editor), «John Maynard Keynes, Keynesianism into the Twenty - First Century», Edward Elgar, 1998.
39. S k i d e l s k y, R., «John Maynard Keynes: The Economist as Saviour, 1920-1937», London: Macmillan, 1992.
40. S o u l e, G., «Ideas of the Great Economists», New York, 1953.
41. S t e i n, J., «Monetarist, Keynesian and New Classical Economics», London, 1982.
42. S t e w a r t, M., «Keynes and After», London, 1967.
43. T o b i n, J., «Policies for Prosperity: Essays in Keynesian Mode», Boston, MIT Press, 1987.
44. T o g a t i, T., «Keynes and the Neoclassical Synthesis», London: Routledge, 1998.
45. T o n v e r o n a c h i, M., «J. M. Keynes: Dall'Instabilità Ciclica all'Equilibria di Sottoccupazione», Rome: La Nuova Italia Scientifica, 1983.
46. V i c a r e l l i, F. (Editor), «Keynes's Relevance Today», English Translation, University of Pennsylvania Press, 1983.
47. V i c a r e l l i, F., «Keynes: The Instability of Capitalism», English Translation, University of Pennsylvania Press, 1984.
48. W a g e n e r, H. and D r u k k e r, J. (Editors), «The Economic Law of Motion of Modern Society: A Marx - Keynes - Schumpeter Centennial», Cambridge University Press, 1986.
49. W a t t e l, H. (Editor), «The Policy Consequences of John Maynard Keynes», Armonk, N. Y.: Sharpe, 1985.
50. W o o d, J. (Editor), «John Maynard Keynes: Critical Assessments», Croom Helm Critical Assessments of Leading Economists Series, London: Croom Helm, 1983.